

ویژگی های خلاقیت و عوامل و آثار آن در تربیت

مجله علمی پژوهش در علوم انسانی و تحقیقات میان رشته ای (سال ششم)
شماره ۱۹ / بهار ۱۳۹۹ / ص ۲۰-۳۲

قهرمان مددلو^۱، فاطمه منتظر قائمی^۲، کیمیا ناصری^۲، فاطمه علیزاده^۴

^۱عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان، استان آذربایجان غربی، مرکز خوی

^۲دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان مرکز شهید مطهری خوی

^۳دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان مرکز شهید مطهری خوی

^۴دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان مرکز شهید مطهری خوی

نویسنده مسئول:

قهرمان مددلو

چکیده

هدف مقاله بررسی خلاقیت در ابعاد مختلف از جمله مفهوم و منشا خلاقیت، مراحل خلاقیت ذهنی، ویژگی های افراد خلاق، معرفی عوامل فردی و اجتماعی (معلم و دروس) موثر در خلاقیت و موانع خلاقیت میباشد. خلاقیت^۱ به عنوان یک موهبت الهی از عالی ترین فعالیت های ذهنی بشر بوده است. خلاقیت برآیند نیروهای تفکر و تخیل و تعقل بوده که قالب های ذهنی را شکسته و ایده های نوآورانه به ذهن متبادر می سازد. درواقع میتوان گفت چنانچه خلاقیت را از صحنه زندگی بشر کنار بگذاریم تیر خلاص به بقا و پویایی حیات بشر زده ایم چرا که رکود حیات بشر نتیجه ای جز نابودی نداشته و مانع از توسعه میشود. نتایج تحقیقات تورنس نشان داده است خلاقیت که در تمام عرصه های زندگی بشر چه در فعالیت های فردی چه گروهی انسان مشاهده می گردد. با شدت و ضعف بالقوه و پرورش پذیر در همه انسان ها وجود دارد و برای پرورش خلاقیت باید به دانش آموزان مجال آزمایش فرضیه هارا داد و آنان را از تقلید فعالیت های ازپیش تعیین شده تا حد امکان بر حذر داشت. از این رو سازمان آموزش و پرورش که عهده دار تعلیم و تربیت آینده سازان جامعه است باید به این مهم توجه ویژه ای داشته باشد. و با به کارگیری روش های مانند بدیعه پردازی، اکتشافی و حل مساله و امثال آن خلاقیت را در کودکان پرورش دهد.

واژگان کلیدی: خلاقیت- تعلیم و تربیت^۲- پرورش- دانش آموزان

^۱ Creativity

^۲ Education

مقدمه

دنیایی که ما در آن زندگی می کنیم به سرعت در حال تغییر است و در این زمان، تفکر خلاق کلیدی است که امکان مواجهه با مشکلات، تطبیق و در نهایت موفقیت را برای ما فراهم می سازد. از آنجا که یکی از ویژگی های منحصر به فرد انسان در میان تمامی موجودات زمین برخورداری از نیروی تفکر و مسئولیت ناشی از آن است، بررسی جنبه های مختلف فکر، شیوه های فعال و خلاق کردن تفکر از موضوعات مهمی است که انسان ها برای کشف حقیقت و پیروی از آن باید بیاموزند و به کار گیرند [شریعتمداری، ۱۳۸۲] به راستی آیا بدون خلاقیت و نوآوری، جهان پیشرفته ی امروز در جایگاه کنونی خود قرار می گرفت؟ بدون شک پیشرفت های جدید در عرصه ی زندگی بشر از طریق خلاقیت و نوآوری حاصل شده است. امروزه مردم ما نیازمند آموزش خلاقیت هستند که با خلق افکار نو به سوی یک جامعه سعادت مند قدم بردارند. رشد فزاینده اطلاعات، سبب شده است که هر انسانی از تجربه و علم و دانشی برخوردار باشد که دیگری فرصت کسب آنها را نداشته باشد، لذا به جریان انداختن اطلاعات حاوی علم و دانش و تجربه در بین انسان ها یکی از رموز موفقیت در دنیای امروز است. از این رو مساله تربیت و پرورش استعداد های فطری کودکان از مسائل بسیار مهمی است که باید مورد توجه مربیان و والدین قرار گیرد و معلمان بایستی امکانات تجلی اندیشه های خلاق را در مدارس فراهم آوردند و دانش آموزان به تدریج مفاهیم اساسی علوم مختلف را بیاموزند تا با مسائل زندگی، خلاقانه برخورد کنند و جهان اطراف خویش را در جهت مطلوب تغییر دهند. خلاقیت همواره مفهومی پیچیده بوده است و نظریه ها و تعاریف گوناگونی که تاکنون درباره ی آن ارائه شده است، غالباً هر کدام جنبه ای خاص از آن را مورد تأکید قرار داده اند. در ذیل تعدادی از تعاریف بیان می گردد.

خلاقیت چیست؟

خلاقیت چیست و چه معنایی دارد؟ واقعیت این است که خلاقیت یا Creativity مفهوم جدیدی نیست و همیشه همراه تاریخ بشر بوده است. برای درک و فهم خلاقیت ابتدا باید آن را تعریف کرد. در فارسی «خلاقیت» به معنای ابداع، نوآوری، ایجاد و آفرینندگی به کار می رود. در این موقعیت، فرد با ترکیب کردن، یک پدیده نو می سازد. همانند هوش، توانایی خلاقیت نیز در افراد مختلف متفاوت است خلاقیت توانایی مرز شکنی یا توانایی سفر به فراسوی چهارچوب استانداردهای علمی - شغلی - حرفه ای و اجتماعی را در بر می گیرد. بنابراین، خلاقیت، یک فرایند ذهنی است که از فرد معینی و در یک زمان مشخص دیده می شود. فرآیندی که در نتیجه آن، یک اثر جدید - اعم از ایده یا چیزی نو و متفاوت - تولید می شود. تولید جدید و متفاوت، می تواند کلامی یا غیر کلامی و عینی یا ذهنی باشد. برخی از محققان [ویلسون ۱۹۶۲، کراچفیلد ۱۹۶۲] خلاقیت را نقطه مقابل همنوایی می دانند و به نظر آنها خلاقیت یعنی عقاید اصیل، نظریات متفاوت نگرستن به مسائل. لوفرانکویس معتقد است: همان گونه که هوش خیلی پایین همان کودنی است، خلاقیت خیلی پایین هم معمولی بودن است. کاستلوفرانک خلاقیت را این گونه توضیح داده است: ایده ها، افکار، تصاویر، رنگ ها، اشکال، کلمات، تخیلات، رؤیاها، هیجانات و احساسات بی بدیل، که در ضمیر خودآگاه فرد ظاهر می شود [کاستلو ۲۰۰۸، ۴] قابل قبول ترین تعریفی که از خلاقیت ارائه شده است عبارت است از «توانایی دیدن چیزها به شیوه های جدی، شکستن مرزها و فراتر رفتن از چارچوب ها، فکر کردن به شیوه ای متفاوت، ابداع چیزهای جدید، استفاده از چیز های نا مربوط و تبدیل آن به شکل های جدید»

منشا خلاقیت

یکی از مهم ترین موضوعاتی که می توان در زمینه خلاقیت مطرح نمود این است که خاستگاه و منشا خلاقیت چیست؟ می توان تمامی منابع و خاستگاه های خلاقیت را بر اساس دو جنبه طبقه بندی کرد که بر اساس نظر اندیشمندان خلاقیت میتواند در درون افراد باشد؛ در مقابل بعضی از صاحب نظران خلاقیت را بیرون از انسان میدانند و بعضی نیز منشا خلاقیت را هم درون و هم بیرون از انسان میدانند. بدین معنی که بعضی از منشاهای خلاقیت فردی بوده و برخی از آنها محیطی هستند بر این اساس در ادامه مهمترین منابعی که خلاقیت از آن نشأت میگیرد از دیدگاه صاحب نظران مورد بررسی قرار می گیرد.

اطلاعات ذهنی^۱

بنابر نظر افلاطون هر یک از اعضای جهان مادی دارای یک همتای انتزاعی تحت عنوان ایده یا اندیشه است که علت آن شی به حساب می آید. مثلاً اندیشه انتزاعی صندلی با ماده کنش متقابل می کند تا آنچه را که ما صندلی می نامیم بوجود آورد. همه اشیاء مادی دارای چنین

¹ Mental information

سر چشمه ای هستند بنابراین آنچه ما از حواسمان تجربه می کنیم یک صندلی یا درخت است نه صندلی یا درخت به معنی مطلق. همه انسانها در ذهن خود دانش کاملی از همه اندیشه هایی که جهان را می سازند در اختیار دارند بنابراین ذهن انسان تصویری از جهان است. بر این اساس تمامی دانش و افکار جدید یادآوری تجاری است که روح ما در آسمانی که فراسوی آسمانهاست داشته است. به پیروی از افلاطون، فلاسفه ای چون رنه دکارت و ایمانوئل کانت معتقدند که منشا ایده های تازه، ذهن می باشد.

اطلاعات حسی^۱

ارسطو یکی از شاگردان افلاطون بود که ابتدا نظرات او را دقیقاً پذیرفت اما بعدها به مخالفت با او برخاست. بر عکس نظر افلاطون، ارسطو بر این عقیده است که منبع افکار و اندیشه های جدید اطلاعات حسی است که از طریق حواس پنجگانه به واسطه تعامل با محیط تجربه و کسب می شوند. به پیروی از ارسطو فیلسوفانی چون هابز و برکلی معتقدند که منشا ایده های جدید اطلاعات حسی و تجربه می باشد. [هرگنهان و السون ۱۹۹۳]

تعارض^۲

زیگموند فروید از دو نوع فرآیند اولیه فکر یا ناخود آگاه و فرآیند ثانویه فکر یا خودآگاه نام می برد. او معتقد است که خلاقیت از تعارض درون شخصی خصوصاً فرآیندهای ناخودآگاه برانگیخته می شود. [ویزبرگ ۱۹۹۲] فرد خلاق از تفکر نوع اولیه جهت تولید ایده های تازه استفاده کرده و فرآیند ثانویه را جهت تحقق ایده های حاصل از تفکر اولیه بکار می گیرد. در نتیجه خلاقیت باعث کاهش اضطراب ناشی از تعارض می شود. پس با این وجود از دیدگاه روانکاوان می توان نتیجه گیری کرد:

الف - منبع خلاقیت ناشی از تعارض درون فرد خصوصاً ضمیر ناخودآگاه است.

ب - ناخودآگاه باعث تولید ایده ها و راه حل های بدیع و تازه شده و خودآگاه باعث عملیاتی شدن این ایده ها می شود.
ج - تولید ایده های تازه و جامه عمل پوشاندن به آنها باعث کاهش اضطراب ناشی از تعارض می شود. [مال امیری، خلاقیت، ۱۳۸۶]

افراد سالم و محیط سالم

روانشناسان انسان گرا نظیر مازلو، فروم و راجرز عقیده دارند که زمانی خلاقیت بروز می کند که هیچ تعارضی در درون شخص وجود نداشته و محیط مناسب فراهم باشد. [کاف و ورگارا، ۱۹۸۱]

اتفاق^۳

بعضی از صاحب نظران معتقدند که منبع آثار خلاق اتفاق است. به عنوان مثال [کمپل، ۱۹۶۰] و [سایمونستون، ۱۹۸۸] با تاثیر پذیری از تئوری تصادف و نوشته های ویلیام جیمز بیان می دارند که ایده های خلاق از منبع و فرآیندهای تصادفی غیر قابل کنترل نوع داروینی انتخاب طبیعی و تصادفی ناشی می شود. پیشرفتهای پزشکی مانند کشف فلیمینگ مرهون مشاهدات اتفاقی بود.

آگاهی از کارهای گذشته

[ویزبرگ، ۱۹۹۲] بیان می کند خلاقیت در استمرار با گذشته شروع شده و این بدین معنی است که خلاقیت با دانسته های ما از کارهای دیگران شروع شده، اما بر مبنای اطلاعات جدید که از موقعیت ها نشات می گیرد فراتر از گذشته می رود. [پیترواکر، ۱۹۹۱] عنوان می کند بیشتر خلاقیتها از جستجوی هدفدار منابع خلاقیت ایجاد میشود. این منابع را میتوان در قالب وقایع غیر منتظره، ناسازگاری، نیازهای فرایند، تغییر در صنعت، تغییر در بازار، تغییرات جمعی، تغییر در ادراک و تکوین دانش جدید تقسیم بندی کرد.

¹ Sensory information

² Conflict

³ Happening

مراحل خلاقیت ذهنی

صاحب نظران، خلاقیت را غالباً یک فرایند پنج مرحله‌ای می‌دانند که عبارتند از:

- (۱) **آمادگی**؛ وقتی غرق مسئله یا موضوع مورد علاقه‌تان می‌شوید و کنجکاوی شما تحریک می‌شود، به سادگی از کنار مسئله رد نمی‌شوید
- (۲) **پرورش**؛ ایده‌هایی به ذهنتان خطور می‌کند و در این مرحله، گاهی بین امور، رابطه‌ای نامعمولی پیدا می‌کنید.
- (۳) **بینش**؛ این همان مرحله «آها» است؛ لحظه‌ای که فرد به ارتباط مراحل پی می‌برد و مسئله حل می‌شود؛ یعنی تمام قطعات پازل کنار هم چیده می‌شود.
- (۴) **ارزیابی**؛ حالا باید تصمیم بگیرید که کدام یک از ایده‌هایتان با ارزش است و ارزش دنبال کردن را دارد.
- (۵) **بسط**؛ این، آخرین مرحله خلاقیت و غالباً طولانی‌ترین و سخت‌ترین مرحله آن است؛ یعنی باید بتوان آن را تعمیم داد.

ویژگی‌های افراد خلاق

برخی از دانشمندان خصوصیات افراد خلاق را چنین ذکر میکنند:

• خصوصیات ذهنی

- ایده پردازی های غیر معمول
- توجه به جزئیات
- دقت و حساسیت نسبت به مسائلی که در نظر دیگران عادی می آید
- روحیه انتقادی
- علاقه شدید به آزمایش کردن
- نگرش مثبت نسبت به نوآفرینی^۱

• خصوصیات عاطفی

- آرامش خیال
- مزاح و شوخ طبعی
- دلگرمی و امیدوار بودن به آینده
- اعتماد به نفس^۲ و احترام به خود
- شجاعت و شهامت

¹ Innovation

² Self confidence

• خصوصیات اجتماعی

- پیش قدمی در قبول و رویارویی با مسائل: یک شخص خلاق همیشه در حال تلاش و کوشش و هم چنین اندیشه کردن است.
- مسئولیت پذیر بودن و توانایی سازمان دادن به امور گوناگون
- قدرت جلب حس اعتماد و اطمینان دیگران

عوامل مؤثر در خلاقیت

عوامل مؤثر در خلاقیت را می توان به دو دسته ی فردی و محیطی تقسیم کرد. عوامل فردی مربوط به ویژگی های شخصی، و عوامل محیطی به موقعیت های فرد در ارتباط با دیگران مرتبط است.^۱

عوامل فردی

ویژگی های شخصیتی: خلاقیت فرد تابع ویژگی های شخصیتی او است. مهمترین صفات مشخصه افراد بسیار خلاق شامل «تصور قوی از خلاق بودن خود» «پشتکار و استقامت»، «ابهام پذیری»، «ریسک پذیری»، «استقلال»، «نیاز به موفقیت» و «اعتماد به نفس» می باشد. [بارون و هرینگتون ۱۹۸۱]

سبک شناختی: به عقیده کرتن (۱۹۹۹) همه افراد خلاق بوده و آنها خلاقیت خود را به سبک و شیوه خاص خود نشان می دهند. بعضی خلاقیت خود را به شوه نوآورانه و بعضی دیگر به شیوه انطباقی ارائه می کنند. خلاقیت نوآورانه وضع موجود را به روش انقلابی تغییر می دهد. خلاقیت انطباقی وضع موجود را حفظ کرده و آنرا به شیوه تکاملی بهبود می بخشد که هر دو سبک مورد نیاز سازمانها می باشند [کرتن ۱۹۹۹]

هوش: از مجموع تحقیقات گسترده در زمینه رابطه هوش و خلاقیت می توان نتیجه گیری کرد که هوش زیاد لزوماً به خلاقیت منجر نشده، اما کم هوشی می تواند مانع خلاقیت شود. [آماییل ۱۹۹۸]

چالش پذیری: از موثرترین کارها برای تحریک خلاقیت، برقراری تناسب بین توانمندی و چالش کاری است. مدیران می توانند افراد را به مشاغل انتصاب کنند که با دانش و مهارت های آنها متناسب باشد. در نتیجه یکی از مرسوم ترین روشها برای سرکوب خلاقیت ناهماهنگی افراد با مشاغلشان می باشد. بدین صورت که بین فرد و شغلش پیوندی مصنوعی برقرار میشود. [آماییل ۱۹۹۸]

عوامل محیطی

انسان ذاتاً موجودی اجتماعی است. تمایل افراد به معاشرت با یکدیگر هدفی فی ذاته دارد. خصوصیات نظیر احترام قائل شدن به ایده های همدیگر، وجود صداقت و راستی بین کارکنان و مدیریت، هم سطح بودن توان افراد، داشتن هدف و چشم انداز مشترک، فضای عاطفی گروه باعث انجام اعمال خلاقانه می شود بر این اساس مهمترین متغیرهای گروهی مؤثر بر خلاقیت عبارتند از: «اندازه گروه»، «تنوع گروه»، «انسجام گروه»، «سیستم ارتباطات گروه» (سبک رهبری) (جو سازمانی)^۲

[اکوال، ۱۹۸۴] در تحقیقات خود مشاهده نمود که چگونه میزان مشارکت افراد در جو سازمانی در سازمانهای مختلف مؤثر بر خلاقیت می باشد. و آنرا تحت تاثیر قرار می دهد. که در ادامه تحقیقات خود به ۹ بعد به عنوان ابعاد قوی برای حمایت از خلاقیت در سازمان عنوان کرد. شامل: ۱- چالش پذیری ۲- آزادی ۳- اعتماد ۴- زمان ایده ۵- خوشحالی و شوخ طبعی ۶- تعارض ۷- حمایت از ایده ها ۸- گفتمان ۹- ریسک پذیر ی خانواده و مدرسه از مهم ترین عوامل اجتماعی رشد خلاقیت در افرادند. موقعیت خانوادگی از عوامل اساسی در تحقق توانایی های

بالقوه‌ی انسان است. تحقیقات نشان می‌دهد که رفتار و نگرش والدین، کمیت و کیفیت علایق آن‌ها و نحوه‌ی تعامل‌شان با فرزندان بر رشد توانایی‌های فرزندان کاملاً مؤثر است. بسیاری از افراد سرآمد و خلاق متذکر شده‌اند که در مرتبه‌ی نخست تلاش‌های والدین و سپس عوامل آموزشی مانند مربیان موجب پرورش استعداد آن‌ها بوده است. مطالعه‌ای که بر روی افراد موفق هنرمند انجام شده نشان می‌دهد آن‌ها عوامل حمایت‌کننده داشته‌اند. تمام هنرمندان خلاق گزارش کرده‌اند که دست کم یکی از والدین یا نزدیکان آن‌ها به کارشان علاقه نشان می‌دادند و از آن‌ها حمایت می‌کردند، گرچه محیط از شرایط چندان مساعد برخوردار نبوده است.



والدین

خلاقیت بزرگترین و اثر گذار ترین بخش از وجود هر انسانی است که خدا در وجودش قرار داده است بهترین زمان برای رشد و پرورش خلاقیت از ۳ تا ۱۲ سالگی می باشد. زیرا کنجکاو‌ی ها و انرژی بسیار کودک، همچنین داشتن دنیای کوچک و ساده انگاری، می تواند بهترین محرک برای جستجو ی آنان باشد. ماباید پاسخ گویی به کنجکاو‌ی های کودک را به دو قسمت تقسیم کنیم که یک قسمت از این کنجکاو‌ی ها که در زمینه تجربه و علمی می باشد، باید به خود او واگذار شود و وظیفه ما بصورت غیر مستقیم، راهنمایی و تشویق او است تا خود، به سوی پاسخ هایش هدایت شود، که در این هنگام به یک متخصص با تجربه پرورش خلاقیت نیازی باشد. بزرگترین وجه مشترک بین کودکان و دانشمندان و فلاسفه همین کنجکاو‌ی ها و چراهاست، که متأسفانه در بسیاری از کودکان بدلیل عدم آگاهی والدین، این خصوصیت ارزشمند از بین می رود. و در نهایت این کودکان در آینده تبدیل می شوند به انسان هایی صرفا مصرف کننده و مقلد، که اکثر آنان از زندگی مرفهی نیز برخوردار نیستند و همیشه خلاء یک حامی در زندگی آنان احساس می شود. تنها عده قلیلی در مسیر پرورش خلاقیت رشد می یابند و در واقع همانها هستند که دانشمندان، محققان و مخترعان موفق آینده را تشکیل می دهند که همشه با اعتماد به نفس و اعتقاد راسخ مورد تایید و احترام جامعه می باشند و در واقع رهبران اجتماع از بین چنین افرادی است.

والدین اغلب انتظارات خاصی از کودکان شان دارند، متأسفانه کودکان خلاق ممکن است با این انتظارات هماهنگ نباشند. کودکان خلاق اغلب اقتدار. محدودیت ها، منطق و انتظارات والدین را زیر سؤال می برند. این کودکان بصورت متفاوتی عمل و رفتار می کنند. والدین ممکن است این رفتارهای خلاق را نوعی بی ادبی قلمداد کنند، یا رفتارهای کودک شان را خیلی عجیب و غریب، نابالغ، غیر عادی یا شیطانی بدانند. بنابراین لازم است والدین اطلاعات کافی و لازم درخصوص ماهیت خلاقیت و فرایند آن داشته باشند. والدین نخستین معلمان کودکان هستند. شیوه‌ی رفتار آن‌ها با کودک در تعامل با خلق و خو و ویژگی‌های سرشتی کودک منجر به شکل گیری شخصیت و راه‌های حل مسئله در کودکان می‌شود.

درذیل به تعدادی ازبازهای تعاملی (والدین وکودکان) که در پرورش خلاقیت آنها می‌تواند نقش موثری داشته باشد، اشاره می‌شود:

با هم ابرها را تماشا کنند: گاهی با فرزندشان به آسمانی که چند تکه ابر در آن هست بنگرند آن‌ها را با دست به اونشان دهندو از او بپرسند که آن ابر شبیه به چیست؟ آیا می‌تواند متوجه شود که هر ابری بیشتر به چه شی یا موجودی شبیه است؟ می‌توانند خودشان هم به تخیل فرزندشان بال و پر بدهند. مثلاً یک ابر خاص را به چیزی تشبیه کنند (شبیه گوسفند) و از او بپرسند دیگری را چطور می بیند؟

از فرزندشان بخواهند که پایان قصه ها را عوض کند: برای او داستان بخوانند و قصه تعریف کنند. سپس از او بخواهند که آخر داستان را به شیوه ای دیگر یا آن طور که خودش فکر می کند قشنگ تر می شد، تغییر دهد. گاهی حتی در اواسط داستان می توانند در لحظه های حساس و هیجان انگیز داستان توقف کنند و از او بپرسند که حدس می زند در ادامه چه اتفاقی خواهد افتاد؟

به کمک شن و خمیربازی با او مجسمه بسازند: سعی کنند در هفته دو سه مرتبه با او شن بازی کنند این کاررا در فصول گرم سال می توانند در باغچه ی حیاط خانه انجام دهند از ظروف پلاستیکی کهنه و مقداری شن و سیمان استفاده کنند و اشکال مختلف درست کنند. حتی می توانند این اشکال را در آفتاب بگذارند تا بعد از خشک شدن به عنوان دکور اتاق کودک از کارهای دستی خودش استفاده کنند.

بازی عینک جادویی: یک عینک اسباب بازی تهیه کنند به او بگویند بیا فرض کنیم این عینک جادویی است و با زدن آن به چشم مان چیزهایی می بینیم که در عالم واقعیت وجود ندارند. بعد از او بخواهند عینک را بزنند و چیزهایی را که می بیند برای آن ها توصیف کند. مثلاً جاییکه می بیند کجاست؟ رنگی است؟ چه ویژگی هایی دارد و چه کسانی آنجا هستند؟

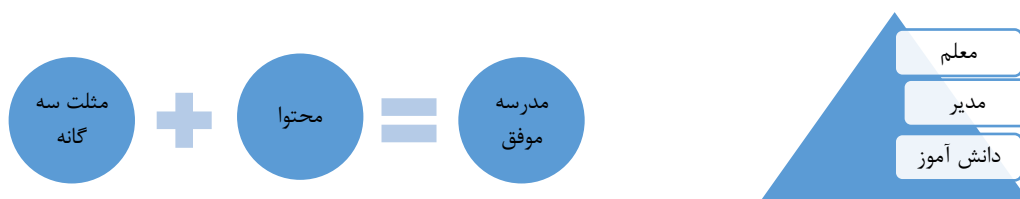
رنگ بازی: سعی کنند در محیطی مانند حمام (روی دیوارها) امکان این را فراهم کنند که کودک با استفاده از ماژیک های رنگی یا رنگ های مجاز نقاشی کند. نقاشی هایی که با آب قابل شستشو باشند. به او یاد بدهند که این کار را فقط در حمام می تواند انجام دهد. ضمناً بعد از بازی برای پاک کردن نقاشی ها از خودش هم کمک بگیرند تا علاوه بر خلاقیت، مسئولیت پذیری را نیز به او آموخته باشند.

مدرسه

جو کلاسی به رفتار خلاق ارتباط دارد. دانش آموزان مدارس رسمی در مقیاس های خلاقیت، در مقایسه با همکلاسان خود در مدارس غیر رسمی، نمرات پایین تر می آورند دبیران صمیمی و پذیرا به احتمال بیشتری خلاقیت را تشویق می کنند و رقابت شدید برای عمل کردن خلاقانه، مضر است. عده ای از معلمان با واداشتن دانش آموز به اطاعت زیاد از مقررات انعطاف پذیر و با دادن نمره بالا و نیز با امتناع از تحسین دانش آموزی که می خواهد به ناشناخته ها دست یابد و با تبعیض بین کودکان همجنس و غیر همجنس خلاقیت را در او خاموش می کنند. معلم ممکن است ارزش کودک خلاق را درک نکند. اغلب کودک خلاق باید در موقعیت مدرسه بر اساس همنوایی کامل عمل کند. کودک یاد میگیرد شب سیاه است و اگر در نقاشی اش از رنگ دیگری غیر از آن استفاده کند مورد تمسخر قرار می گیرد. اخیراً تأکید بسیاری در این خصوص وجود دارد که در مدارس فرصت بسیار کم و نا محدودی برای فعالیت های خلاق کودکان در نظر گرفته می شود. همچنین برخی از کودکان در کلاس های درسی غیر خلاق زندانی می شوند و به آنها گفته می شود «بنشین سرجایت». به همین دلیل یکی از ضروریات نظام آموزشی، توجه به استعداد های خلاق کودکان و پرورش معلمان در خصوص فراهم آوردن فضای مناسب برای پرورش آن استعدادهاست.

خلاقیت و نوآوری در عرصه تعلیم و تربیت

عرصه تعلیم و تربیت به دلیل اهمیت، نقش و تأثیرگذاری، از زوایای گوناگون قابل تأمل و بررسی است. از نظرگستره، طیف وسیعی از جمعیت جوان و آینده ساز کشور را تشکیل می دهد که از کودکستان تا سطوح عالی دانشگاهی را در برمی گیرد. و از نظر پیچیدگی شامل فرآیندهای متعدد و فراوان اجزای نظام آموزشی است که هریک در روند تعلیم و تربیت مؤثر بوده و در شکل گیری، رشد و پویایی تعلیم و تربیت نقش آفرینی می کنند. از نظر ابعاد مادی و معنوی و باتوجه به موضوعات متعدد اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، امنیتی، هنری و مانند آن قابل بررسی است. لذا خلاقیت در عرصه تعلیم و تربیت موضوعی همه جانبه، وسیع و تأثیرگذار است که چنانچه به درستی شناخته و مدیریت شود می تواند در همه مسایل تعلیم و تربیت که مترتب بر اجزای نظام آموزشی است ایفای نقش نماید. مثلث سه گانه مدیران، معلمان (عوامل اجرایی در مدرسه) و فراگیران زمانی منجر به خلاقیت نظام آموزشی می شود که هر سه در جایگاه خود به درستی ایفای نقش نمایند. واجزای محتوایی نظام تعلیم و تربیت را می توان روح و حقیقت آنچه در نظام تعلیم و تربیت به دنبال آن هستیم، دانست. لذا اهمیت این جز بسیار زیاد بوده و هادی معلمان و فراگیران می باشد. از پیوند مناسب این مثلث سه گانه و محتوای تعلیم و تربیت میتوان انتظار یک مدرسه موفق را داشت که در ذیل به شرح مختصری از آنها خواهیم پرداخت:



مثلث سه گانه

معلمان

معلم به عنوان سازنده و فرم‌دهنده شخصیت دانش‌آموز نقش کلیدی دارد باید در درجه اول و پس از وی بقیه کارکنان مدرسه به درجات بالایی از بلوغ فکری رسیده باشند. برخورد درست معلمان با دانش‌آموزان بر رشد و استعدادهای خلاق آنها تاثیر فراوان دارد. معلم باید از وادار کردن دانش‌آموزان به رقابت و هم‌چشمی با یکدیگر بپرهیزد و در نظر داشته باشد که هر یک از دانش‌آموزان دارای استعداد و قریحه‌های خاص خود هستند که شاید از این جنبه با دانش‌آموزان دیگر متفاوت باشند، در پرورش این استعدادها و ویژه در دانش‌آموزان بکوشد. از روش‌های معلم خلاق می‌توان به روش تدریس فعال و مشارکتی (یاددهی - یادگیری)، بارش مغزی، روش حل مسئله و ... اشاره نمود.

روابط عاطفی معلم و شاگرد: روابط صمیمانه، دوستانه و صادقانه بین معلم و شاگرد باعث می‌شود که فراگیران آزادانه با معلم خود سخن بگویند یا اظهار نظر کنند و اشکال و انتقاد را مطرح سازند. در چنین فضای ایجاد شده در کلاس زمینه‌های خلاقیت فراگیران توسط معلم ایجاد می‌شود.

روابط آموزشی معلم و شاگرد

در روابط آموزشی دو نکته حائز اهمیت است:

۱- **دانش و اطلاعات معلم پیرامون موضوع:** تسلط بر مطالب و دانستن اینکه چه مطلبی را در کجا و چه موقعی ارائه نماید که هم مرتبط با دانسته‌های فراگیران باشد و هم موجب افزایش آگاهی علمی آنان گردد.

۲- **روش‌های یاددهی:** روش‌های آموزشی و یاددهی و یادگیری مرتبط با خلاقیت فراگیران را با توجه به همان خصوصیات، علایق و توانایی‌های آنان شناخته و به موقع بکار گیرد.

بنابراین روابط آموزشی معلم و شاگرد چه از نظر حجم و گستره دانش و اطلاعات معلم و شاگرد و چه از نظر شیوه‌های آموزشی لازم است با فرآیندهای خلاقیت مرتبط شود تا این روابط بتواند امکان شکل‌گیری، رشد و شکوفایی خلاقیت فراگیران را میسر سازد.

موانع و محدودیت خلاقیت در عملکرد معلمان:

از جمله مسایل قابل توجه در عملکرد معلمان موانع و محدودیت‌هایی است که باعث می‌شود که چراغ خلاقیت در وجود معلم و فراگیران خاموش و یا کم نور گردد. بررسی این محدودیت خود مطلب مستقلی است. اما فهرست مهم‌ترین موانع و محدودیت‌ها در عملکرد معلمان عبارتند از:

۱- عدم شناخت معلم از فرآیندهای خلاقیت که موجب از بین رفتن استعداد خلاقیت فراگیران می‌شود.

۲- نشناختن روش‌های تدریس و عدم به کار بردن صحیح آن در شرایط مختلف با توجه به ویژگی‌های فراگیران.

۳- تأکید صرف معلم بر نمره به عنوان ملاک موفقیت بجای تأکید بر یادگیری فعال فراگیران.

۴- نپذیرفتن ایده‌های جدید و اهمیت ندادن به سؤالات فراگیران.

۵- در نظر نگرفتن تفاوت‌های فراگیران از نظر فردی، خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی و ...

۶- تشویق نکردن افراد خلاق، سؤال‌کننده، منتقد و تحلیل‌گر در کلاس.

۷- تأکید بر مهارت‌های کلامی صرف بجای تقویت مهارت عملی.

۸- ندیده گرفتن اعتماد به نفس و خودباوری علمی فراگیران. [ملک پور، پرورش خلاقیت و نوآوری، ص ۳۳، با اندکی دخل و تصرف]

پیشنهادهای کاربردی برای خلاقیت معلمان:

- ۱- در حین تدریس، سؤالات و موضوعات بحث انگیزی را مطرح نمایید و از طرح سؤالاتی که فقط یک پاسخ دارند بپرهیزید.
- ۲- از فراگیران بخواهید پیرامون مطالب تدریس شده نظر داده و تجزیه و تحلیل نمایند و از اظهار عقیده آنها استقبال کنید.
- ۳- از انتقاد های ناپخته و ناسنجیده پرهیز کنید. و تفاوت های فردی افراد را در نظر بگیرید.
- ۴- از روش بحث و گفتگوی علمی نهایت استفاده را ببرید. نشان دهید که کیفیت یادگیری مهم تر از کمیت است.
- ۵- محیط کلاس را محیطی آزاد، بدون تنش و صمیمی قرار داده تا فراگیران به راحتی به سؤال و گفتگو بپردازند.
- ۶- از لوازم کمک آموزشی و از محرکات بصری مانند تصاویر، نمودارها و... در کلاس استفاده نمایید.
- ۷- چگونگی برقراری ارتباط مفاهیم درسی با واقعیت های زندگی را به فراگیران واگذار نموده و یاریشان نمایید. [حسینی، ماهیت خلاقیت و شیوه های پرورش آن، ص ۱۴۶، با اندکی دخل و تصرف]

اجزای محتوایی

اجزای محتوایی را می توان در محورهای زیرمورد بررسی قرار داد:

۱. **برنامه ریزی آموزشی:** اگر برنامه ریزی آموزشی را عبارت از کاربرد روش های تحلیلی در مورد هریک از اجزاء نظام آموزشی و هدف آن استقرار یک نظام آموزشی کارآمد بدانیم، توقع این است که برنامه ریزی آموزشی بتواند جهت دهنده اهداف، فعالیت های آموزشی، تعیین کننده معیارها و ملاک ها برای عملکردهای آموزشی، ایجاد کننده فرصت ها و پیش بینی کننده خطرات، توجه کننده به تغییرات احتمالی، ترسیم کننده پویائی، پیشرفت و خلاقیت، تنظیم کننده فعالیت ها جهت تحقق و رسیدن به اهداف و مانند آن باشد. [نیرومندپور اندخت و مسجیدیان جزی سهراب، مدیریت آموزشی، ص ۲۰۲]
۲. **برنامه ریزی درسی:** برنامه ریزی درسی عبارت است از طراحی و تعیین اهداف، محتوا، فعالیت ها، روش ها و ارزشیابی موضوعات مورد آموزش و ایجاد شرایط لازم برای یادگیری به منظور تغییر رفتار در یادگیرنده که در راستای دست یابی به اهداف نظام آموزشی صورت می پذیرد. [نیرومندپور اندخت و مسجیدیان جزی سهراب، مدیریت آموزشی، ص ۲۰۵]
۳. **کتاب درسی:** در تدوین کتب درسی علاوه بر رعایت استانداردهای مورد نظر و در نظر گرفتن نیازهای فکری و علمی، و نیازسنجی مخاطبین می طلبد که تدوین کنندگان با بدست آوردن و شناخت لازم از فراگیران به صورت خلاقانه مطالب درسی را تدوین نموده و دانش و اطلاعات این کتب را به روز تغییر دهند؛ نه اینکه کتابی تدوین شده و به حال خود واگذاشته شود. علاوه بر این ترسیم و هماهنگ نمودن اهداف استراتژیک، کلی، جزئی، رفتاری و مهارتی در سطوح مختلف فراگیران با توجه به موضوعات گوناگون اعتقادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، تربیتی، هنری و مانند آن نیازمند خلاقیت تدوین کنندگان کتب درسی است.
۴. **وسایل و تجهیزات آموزشی و کمک آموزشی:** وسایل و تجهیزات آموزشی و کمک آموزشی در روند یادگیری تأثیر دیداری و شنیداری و عملی دارد و تأثیر آنها بر فراگیران عمیق تر بوده و موجب سرعت در یادگیری نیز می شود. به کارگیری وسایل و تجهیزات آموزشی به خلاقیت معلمان و مربیان بستگی دارد که بدانند و بتوانند از هر وسیله مورد نظر با توجه به موضوع بحث و شرایط موجود، آن را به صورت ابتکاری به کار بسته یا به صورت عملی، فراگیران را درگیر نمایند تا خود به تلاش و کنکاش پرداخته و به نتایج مورد نظر دست یابند

چندتوصیه ی کاربردی برای رسیدن به تفکر خلاق

- الف) کلمه ناممکن را از فرهنگ لغات خود خارج کنید. ایمان داشته باشید که می توانید موفق شوید. وقتی ایمان داشته باشید که می توانید کاری را انجام دهید، ذهن شما خودبه خود راه های انجام آن را می یابد. ایمان به راه حل، دست یابی به آن را آسان می کند.
- ب) به چیزی بیاندیشید که زمانی دوست داشتید آن را انجام بدهید، اما به دلایلی که آن را ناشدنی پنداشته و از انجام آن خودداری کرده بودید. حالا سعی کنید فهرستی از دلایلی که اثبات می کند می توانید آن را انجام دهید، تهیه کنید. بسیاری از ما، تنها به این دلیل که

فکرمان را روی دلایل ناتوانی خود متمرکز می‌کنیم، آرزوهای خود را سرکوب کرده‌ایم، حال آنکه تنها چیزی که شایسته است ذهن خود را به آن معطوف کنیم، توانایی هایمان است.

ج) اجازه ندهید سنت های دست و پاگیر، ذهن شما را فلج کنند. افکار نو را بپذیرید. جستجوگر باشید. راه های جدید را امتحان کنید. در هر کاری که انجام می‌دهید پیشرو باشید. هر روز از خودتان بپرسید «چطور می‌توانم کارم را بهتر انجام بدهم؟» شعار جنرال الکتریک این است: موفقیت مهم ترین محصول ماست.

د) دید خود را گسترش دهید و تنوع طلب باشید. تا آنجا که ممکن است همه چیز را به پرسش بگیرید.

نتیجه گیری

از آنچه مطرح شد می توان چنین نتیجه گیری کرد که، خلاقیت و نوآوری استعدادی است که در همه انسان ها وجود دارد که این استعداد محتاج زمینه ها و بسترهایی است که با تلاش و کوشش فردی و جمعی در شرایط و وضعیت های گوناگون بروز و ظهور می یابد که میتوان با تشویق کودکان به قبول راههای تازه در مشاهده، این مهارت مهم زندگی را به آنها آموخت و به آنها نشان داد که برای حل یک مساله بیش از یک راه وجود دارد. در واقع میتوان به نقش سازنده و موثر معلمان و مربیان در رشد و شکوفایی خلاقیت دانش آموزان اعتراف کرد. خلاقیت و نوآوری پدیده ای است که محتاج مدیریت نمودن، برنامه داشتن، هدفمند بودن است و با اراده فردی و جمعی، خودباوری، رنج و تلاش به ثمر نشسته و شکوفایی و پیشرفت را به ارمغان می آورد. معلم خلاق فرصت ساز است، صبوری و انگیزه مهمترین ابزار کار اوست. وی تفکر خلاق را بسیار با ارزش می داند، او فرصتی از جنس لذت و رضایت را به شاگردانش هدیه کرده و به آنان می آموزد که همیشه راه دیگری نیز وجود دارد. دانش آموزانی که خلاق اند راه حل های هوشمندانه برای مسائل ارائه می دهند، آن ها در بازخوردها و نگرش های خود مستقل و بی تعصب اند و ترجیح می دهند که در شرایطی باز و نامحدود از نظر یادگیری فعالیت کنند تا دیدگاه های خود را مطرح سازند. پس می شود خلاقیت را تولید راهکار، اندیشه و مفهوم های غیر معمول گفت که از مشاهده و الهام گیری و مشابه سازی به دست می آید. البته تمامی ایده های خلاق به طور همیشه موفق آمیز یا دارای نتیجه مثبت نیستند. و در نهایت میتوان به این مهم اشاره کرد که خلاقیت و نوآوری شعارگونه و احساسی هیچگاه ما را به پیشرفت و شکوفایی در تولید علم و خدمات و بهره جویی های مادی و معنوی نمی رساند و به تعبیر مشهور ((با حلوا حلوا کردن دهان شیرین نمی شود)) بلکه با کوشش و تلاش مستمر، اصالت دادن به علم و دانش واقعی، مدیریت نمودن عمیق و کارآمد می توان از این نعمت خداداد و الهی بهره های فراوان برد.

منابع و مآخذ

- احمدی زاده فرد، محمد حسن و احمدی جو، رضا (۱۳۹۵)، **مدیریت خلاقیت و نوآوری**، تهران انتشارات پدافند هوایی خاتم الانبیا آجا
- اردشیر نشان، زهرا و جاویدان، لیدا (۱۳۹۴)، **خلاقیت و راه های پرورش آن در دانش آموزان**، اولین کنگره ملی توانمند سازی جامعه در حوزه علوم اجتماعی روانشناسی و علوم تربیتی
- اسبورن، الکس اس (۱۳۸۲)، **پرورش استعداد همگانی ابداع و خلاقیت**، ترجمه دکتر حسن قاسم زاده، انتشارات نیلوفر
- افروز، غلامعلی (۱۳۸۹)، **مباحثی در روان شناسی و تربیت کودکان و نوجوانان**، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان
- بذرافشان، دلچان و رسولی، سیده عصمت (۱۳۷۴)، **رشد خلاقیت**، تکنولوژی آموزشی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان ابتدایی
- نیرومند، پور اندخت و مسجدیان جزی، سهراب (۱۳۸۴)، **مدیریت آموزشی**، نشر پیک مروا
- پیرخافی، علیرضا (۱۳۸۵)، **خلاقیت، مدیریت و کارآفرینی**، فصلنامه خلاقیت و نوآوری شماره ۸ و ۹
- پیرمرادی بزنجان، حمیده (۱۳۸۷)، **پرورش خلاقیت و نوآوری در دانش آموزان**، اولین کنفرانس ملی خلاقیت شناسی TRIZ و مهندسی و مدیریت نوآوری ایران
- ترازا، آماویل (۱۹۹۹)، ۱۳۸۱، **شکوفایی خلاقیت**، ترجمه قاسم زاده و عظیمی، انتشارات دنیای نو
- جان دبلیو، سانتراک، ۱۳۸۱، **زمینه روانشناسی**، ترجمه مهرداد فیروز بخت، موسسه خدمات فرهنگی رسا تهران
- جرجانی، عبدالرحمن (۱۳۸۷)، **خلاقیت در آموزش و پرورش (تهدیدها، فرصت ها و ارائه راه حل های پیشنهادی)**، مجله کار و جامعه شماره ۱۰۳
- جعفری، بام گارتنر (۱۳۸۴)، **ده گام به سوی تقویت خلاقیت**، ترجمه حمید میرزا آقایی
- حسینی، افضل السادات (۱۳۹۴)، **ماهیت خلاقیت و شیوه های پرورش آن**، کنفرانس ملی پژوهشهای کاربردی در علوم تربیتی و روانشناسی و آسیب های اجتماعی ایران
- خنیفر، حسین، (۱۳۸۴)، **مهندسی ذهن و خلاقیت**، نشریه پرسمان شماره ۳۴.
- دبونو ادوارد (۱۹۹۲)، ۱۳۸۲، **خلاقیت جدی**، ترجمه بصیری و غفاری پور، انتشارات آییژ
- دراکر، پیتر، ۱۳۷۳، **رشته علمی به نام خلاقیت**، مترجم سید صالح واحدی، مجله تدبیر شماره ۴۳
- رسولی پور، منصور (۱۳۸۶)، **اهمیت خلاقیت و روش های پرورش آن در دوره ابتدایی**، روزنامه کیهان
- سلطانی، فلورا (۱۳۸۷)، **نهادی کردن نوآوری در سازمان**، انتشارات رسا
- سید جوادین، سید رضا و کرمی، امیر (۱۳۸۶)، **شکوفایی خلاقیت کاربردی**، مجله تدبیر شماره ۱۸۳
- سیف، علی اکبر (۱۳۶۳)، **روان شناسی پرورشی**، تهران انتشارات آگاه
- شریعتمداری، علی (۱۳۸۵)، **روان شناسی تربیتی**، انتشارات امیرکبیر
- شعاع کاظمی، مهر انگیز (۱۳۸۴)، **راه های پرورش خلاقیت**، مجله معرفت شماره ۹۲
- صادقی مال امیری، منصور (۱۳۸۶)، **خلاقیت (رویکرد سیستمی، فردی، گروهی، سازمان)**، نشر دانشگاه امام حسین (ع)، موسسه چاپ و انتشارات تهران

عابدی، جمال (۱۳۷۲)، **خلاقیت و شیوه ای نو در اندازه گیری آن**، مجله پژوهش های روانشناختی، دوره دهم شماره ۱ و ۲

عبداللهی، ابو طالب (۱۳۸۷)، **خلاقیت و نوآوری در عرصه تعلیم و تربیت**، مجله حصون شماره ۱۸

فیاض، ابراهیم (۱۳۸۶)، **خلاقیت و سازمان**، هفته نامه پگاه حوزه شماره ۲۲۷.

قدرتی، مهدی (۱۳۹۲). **بررسی تحلیلی رابطه ی خلاقیت با رضامندی زناشویی در والدین دانش آموزان تیزهوش شاغل در مدارس سمپاد، غیرانتفاعی و عادی شهر تهران**. پایان نامه دکترای تخصصی. دانشگاه آزاد تهران واحد علوم و تحقیقات

کاظم زاده، حمیدرضا (۱۳۸۶)، **شکستن قالب های عادت**، روزنامه اطلاعات

محمدی، ناهید (۱۳۸۴)، **خلاقیت و نوآوری**، روزنامه همشهری، شماره ۳۷۳۰، سال سیزدهم، ص ۱۰

مختاری ناصری، هرمز و دهنار صیدی، سامان (۱۳۹۳)، **خلاقیت و نوآوری و نقش آن بر تصمیم گیری مدیران سازمانها**، دومین همایش ملی مدیریت کسب و کار

مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، **مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی**، نشر صدرا

ملک پور افشار، عزت الله (۱۳۸۷)، **پرورش خلاقیت و نوآوری**، قم انتشارات زمزم هدایت

مهر افزا، مهرناز (۱۳۸۳)، **بررسی رابطه شیوه های فرزند پروری با خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان سال سوم دبیرستان های تبریز در سال تحصیلی ۸۳-۸۲**. پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تبریز.

میرکمالی، سید محمد، **تفکر خلاق و باروری آن در سازمانهای آموزشی**، مجله روانشناسی و علوم تربیتی، سال ۴ شماره ۲

وندال فرنچ، سسیل اچ بل (۱۳۸۵)، **مدیریت تحول در سازمان**، ترجمه آقایان الوانی و دانایی فرد؛ تهران انتشارات صفار

Sarri,k Katerina.Ka,L.Bakouros, Petridou, Eugenia, (2010), perspective on practice, Entrepreneur training for Creativitg and Innvation,Journal of European Industrial Training,34(3),pp 270-288

Waltan,P.Andre, (2003),The impact of Interpersonal Factorson Creativity, International Journal of interpersonal Behavior &Research,9(4),pp146-162